

Н. С. ДУБЧАК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ПОСЛУГ, ЩО НАДАЮТЬСЯ ЮРИДИЧНИМИ КЛІНІКАМИ

Проаналізовано основні види правових послуг, які надаються юридичними клініками мало-забезпеченим громадянам з метою захисту їхніх прав і свобод.

Ключові слова: правова допомога, правова послуга, юридична клініка.

Проанализированы основные виды правовых услуг, которые предоставляют юридические клиники малообеспеченным гражданам с целью защиты их прав и свобод.

Ключевые слова: правовая помощь, правовая услуга, юридическая клиника.

In the article is analysed the basic types of legal services which is given by the law clinics for scanty means citizens with the purpose of defence of their rights and freedoms

Key words: legal help, legal service, law clinic.

Утвердження прав і свобод людини та громадянина, всебічне їх забезпечення та захист є основоположною цінністю правової демократичної соціальної держави, орієнтиром для усієї системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Надійною юридичною гарантією прав людини є закріплення в Конституції України 1996 року права кожного на правову допомогу. Це право може бути значною мірою реалізоване через систему безоплатної правової допомоги, яка в Україні ще формується, але вагоме місце в ній посідають юридичні клініки.

Через відповідні правові послуги реалізується право особи на правову допомогу, проте фахівцями з теорії держави і права це питання практично не досліджувалося, що зумовило потребу провести аналіз найпоширеніших видів правових послуг, які надають юридичні клініки, соціально вразливим, малозабезпеченим громадянам з метою реалізації останніх права на безоплатну правову допомогу.

Поняття послуги вживається у багатьох нормативно-правових актах. Наведемо кілька найвдаліших його визначень з чинного законодавства та інших актів. Так, Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб (п. 1 ст. 17)¹.

У Національному класифікаторі України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010», затвердженому наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457 (набирає чинності з 01 січня 2012 р.), послуга розглядається як результат економічної діяльності, відносно якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва; момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві².

У Інструкції про порядок визначення країни походження товарів/послуг, оформлення та засвідчення сертифікатів відповідних форм, затвердженій рішенням президії Торгово-промислової палати України від 27 лютого 2002 р. (протокол № 21(5)), послугою названо трудову доцільну діяльність, результати якої виражаються в корисному ефекті, особливій споживчій вартості. Особливістю послуги є збіг у часі та просторі процесів виробництва, реалізації та споживання її споживчої вартості³.

Варто зазначити, що поняття «правова допомога», яке дається у ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», визначається через поняття «правові послуги»: правова допомога — надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, а правові послуги — надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації⁴.

Слід сказати, що крім поняття «правові послуги», досить часто в літературі, законодавстві, мовному вжитку використовується поняття «юридичні послуги», яке ст. 5 Закону України від 19 червня 2003 р. № 966-IV «Про соціальні послуги» трактує як надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо)⁵. Ми ж відамо перевагу поняттю «правові послуги» як похідному від поняття «правова допомога» та такому, що вживається у спеціальному законі — Законі України «Про безоплатну правову допомогу».

Аналіз діяльності юридичних клінік України, їхніх статистичних даних, відповідної літератури дав змогу нам дійти висновку, що до основних правових послуг, які надаються юридичними клініками, для здійснення завдань із захисту прав та інтересів осіб належать такі:

1) Надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань. Відповідно до ст. 1 Закону України від 02 жовтня 1992 р. №2657-XII «Про інформацію» інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Правовою інформацією є будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань⁶.

Основними цілями надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань є такі: дати клієнту вичерпну інформацію з питання, яке його цікавить; запропонувати можливі варіанти вирішення проблеми (якщо потенційно їх кілька); допомогти обрати оптимальний спосіб з урахуванням всіх обставин справи; допомогти в реалізації обраного способу (у разі прохання клієнта та можливості юридичної клініки). Таким чином, юридична консультація є процесом взаємодії між клієнтом і консультантом юридичної клініки.

Як зазначає Н.В. Сухичька, для успішного здійснення консультування юрист повинен вміти: аналізувати фактичну інформацію, з тим щоб виділяти у ній юридично вагомі обставини, розмежовувати головне та другорядне у ній; орієнтуватись у нормативному матеріалі та знаходити правову основу для надання консультацій і вирішення проблеми; аналізувати норми права та судову практику; виявляти альтернативи дій клієнта для досягнення його цілей; чітко, ясно та доступно роз'яснювати клієнту правову основу його проблеми й можливих рішень; прогнозувати наслідки дій клієнта, в тому числі не лише правові, але й інші, як позитивні, так і негативні; прогнозувати наслідки своїх консультацій на випадок правильного або неправильного сприйняття їх клієнтом⁷.

Ми б доповнили визначений дослідницею перелік тим, що консультант перед наданням правової консультації повинен з'ясувати низку важливих питань, а саме: чи звертала-

ся особа вже раніше за вирішенням свого питання, чи належить вона до категорії малозабезпечених, чи немає конфлікту інтересів (чи не надавалася вже допомогою консультантами цієї юридичної клініки особі з протилежними інтересами), чи не пропущено строк позовної давності, строк на звернення, якщо згодом необхідно буде звернутися з позовом до суду тощо.

2) Підготовка документів непроцесуального характеру (звернень, заяв, скарг тощо). Відповідно до ст. 1 Закону України від 02 жовтня 1996 р. №393/96-ВР «Про звернення громадян» громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їхніх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їхньої статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів зі скаргою про їх порушення⁸.

Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Звернення може бути усним (викладеним громадянином і записаним посадовою особою на особистому прийомі) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином до відповідного органу установи, особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства; подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне).

3) Складання документів процесуального характеру. Серед таких документів переважно більшість складають позовні заяви, апеляційні та касаційні скарги, що подаються в порядку цивільного та адміністративного судочинства, значно рідше — в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Позовна заява, що подається в порядку цивільного судочинства (справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин тощо), повинна містити усі передбачені ст.119 Цивільного процесуального кодексу України реквізити та до неї має бути додано її копії та копії всіх додатків відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб (крім позовів, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду)⁹. Крім того, додаються документи, що підтверджують сплату судового відповідно до Закону України від 08 липня 2011 р. №3674-VI «Про судовий збір»¹⁰.

Простим громадянам, які не мають фахової юридичної підготовки, не важко ознайомитися зі змістом ст.ст. 119-120 ЦПК України, але труднощі виникають у правильному визначенні підсудності справи, кола осіб, які будуть брати участь у справі, розміру судових витрат, належності та допустимості доказів, які будуть обґрунтовувати вимоги сторони, саме тому їм і необхідна фахова правова допомога при складанні документів процесуального характеру.

Схожими на позовні заяви, які подаються в порядку цивільного судочинства, за формою та змістом є позовні заяви, які готуються і подаються в порядку адміністративного судочинства, питома вага яких у позовах, які готуються фахівцями юридичних клінік (зокрема, адміністративні справи щодо спорів фізичних осіб з суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат і пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг тощо), є

досить значною. Вимоги до адміністративного позову викладені в ст. 106 Кодексу адміністративного судочинства України¹¹.

4) Представництво є найскладнішою та найвідповідальнішою формою роботи консультантів юридичної клініки. Загальне визначення представництва (в контексті цивільного права) дано в ст. 237 Цивільного кодексу України, за яким представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин (дію особи, що спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільного правовідношення) від імені другої сторони, яку вона представляє¹².

Представництво інтересів може бути процесуальним і непроцесуальним. Непроцесуальне представництво має місце в державних органах (крім судів), органах місцевого самоврядування, перед іншими фізичними та юридичними особами. Непроцесуальне представництво здійснюється на підставі довіреності фізичної особи, посвідченої нотаріально або прирівняної до нотаріальної. Присутність такої фізичної особи при вчиненні від її імені представником юридично значимих дій у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, перед іншими фізичними та юридичними особами не обов'язкова. Процесуальне представництво здійснюється у судах загальної юрисдикції різних ланок.

Статус процесуального представника у кожному виді процесу відрізняється і визначається нормами процесуальних кодексів (Цивільного процесуального, Господарського процесуального, адміністративного судочинства, Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Консультанти юридичної клініки не можуть бути захисниками особи та представниками потерпілого, цивільного позивача чи цивільного відповідача у кримінальному процесі, адже ч. 2 ст. 44 КПК України чітко визначає, що як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги, а згідно ч. 1 ст. 52 КПК України представниками потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача можуть бути адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду¹³.

5) Правоосвітня діяльність. Правова освіта є складовою частиною загальної системи освіти, яка представлена на всіх її рівнях. Організація правової освіти тісно пов'язана з процесами розвитку основних соціальних інститутів суспільства — держави та права, освіти і науки. Розглядаючи правову освіту в якості структурного компоненту освіти в Україні, Г. Яворська підкреслює, що правова освіта забезпечується органічним поєднанням правової освіти із загальною середньою і професійною освітою, культурою, політичним, економічним, моральним, естетичним та іншими формами виховання; відкритістю і доступністю до інформації про державу і право, про процеси у правовій сфері; систематичністю і неперервністю поширення й одержання знань про державу і право; участю юристів та їхніх об'єднань у поширенні правових знань; організаційними та методичними заходами міністерств і відомств, місцевих органів державного управління і самоврядування, закладів освіти та наукових установ, підприємств та організацій¹⁴.

Важливим завданням правової освіти є виховний вплив, спрямований на попередження та подолання різних деформацій правової свідомості.

Правове виховання, правову освіту як напрям діяльності юридичних клінік ще називають *Street law*. Історія руху *Street law* розпочалася в 70-х р. у США, коли група студентів Джорджтаунського університету разом зі своїм професором вирішили проводити лекції з осн. права для школярів із бідних районів міста, а також для осіб, які відбувають покарання у в'язницях і виправних колоніях для неповнолітніх. Незабаром ця ідея розповсюдилася на територію всієї країни.

Юридичні клініки правовиховну роботу можуть реалізовувати і реалізують через проведення семінарів, круглих столів, лекторіїв, конференцій, видання літератури правового

характеру у доступній для сприйняття формі. Через таку діяльність реалізуються основні завдання Програми правової освіти населення України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 36615, а також Національної програми правової освіти населення, затвердженої Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/200116.

Отже, нами виділено п'ять основних правових послуг, які надаються юридичними клініками при здійсненні захисту прав та інтересів фізичних осіб: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складання документів непроцесуального характеру, складання документів процесуального характеру, процесуальне та непроцесуальне представництво, правоосвітня робота. По суті всі ці види є, з одного боку, відносно самостійними, а з іншого боку, можуть бути невід'ємно пов'язані один з одним у разі прийняття доручення у конкретній справі і ведення її, так би мовити, «з нуля».

1. *Про захист прав споживачів* [Електронний ресурс]: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 2. *Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010»* [Електронний ресурс]: Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 року № 457. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 3. *Інструкція про порядок визначення країни походження товарів/послуг, оформлення та засвідчення сертифікатів відповідних форм, затверджена рішенням президії Торгово-промислової палати України від 27 лютого 2002 року (протокол № 21(5))* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 4. *Про безоплатну правову допомогу* [Електронний ресурс]: Закон України від 02 червня 2011 року №3460-VI. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 5. *Про соціальні послуги* [Електронний ресурс]: Закон України від 19 червня 2003 року № 966-IV. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 6. *Про інформацію* [Електронний ресурс]: Закон України від 02 жовтня 1992 року №2657-XII. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 7. *Сушицька Н.В.* Юридична клініка. Курс лекцій: Навч. посібник / Н.В. Сушицька; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». — К.: Університет «Україна», 2008. — С. 253-254. 8. *Про звернення громадян* [Електронний ресурс]: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 9. *Цивільно-процесуальний кодекс України* [Електронний ресурс]: закон України від 18 березня 2004 року №1618-IV. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 10. *Про судовий збір* [Електронний ресурс]: закон України від 08 липня 2011 року №3674-VI. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 11. *Кодекс адміністративного судочинства України* [Електронний ресурс]: закон України від 06 липня 2005 року № 2747-IV. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 12. *Цивільний кодекс України* [Електронний ресурс]: закон України від 16 січня 2003 року №435-VI. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.html>. 13. *Кримінально-процесуальний кодекс України* [Електронний ресурс]: закон від 28 грудня 1960 року №1001-05. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.htm>. 14. *Яворська Г. Х.* Вплив правової освіти на формування правової культури правників // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Серія: педагогічні та психологічні науки. — 2009. — № 49. — С. 82-84. 15. *Програма правової освіти населення України* [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.htm>. 16. *Національна програма правової освіти населення* [Електронний ресурс]:

указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001. — Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/cgi-bin/matrix.cgi/document.htm>.